

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

JUDIT GERVAIN – GERGELY CSIBRA – KRISTÓF KOVÁCS: A LIFE IN COGNITION

A Gervain Judit, Csibra Gergely és Kovács Kristóf által szerkesztett *A Life in Cognition* (Egy élet a kognícióban) kötetnek elsősorban a lapokról sugárzó személyes szemszögét ragadnám meg; és akként mutatom be, amiként a könyv válójában készült: születésnap ajándékként. Pléh Csaba ugyanis 2020-ban töltötte be 75. életévét, a kötet pedig ennek ünnepi apropóján sorakoztat fel fejezeteket olyan szerzők tollából, akik mind személyesen is kötődnek Pléh Csabához. Az 1970-es évek óta tevékeny Széchenyi-díjas kutató, akit nem lehet besorolni sem pusztán nyelvészként, sem csupán pszichológusként, a hazai pszichológiaoktatás kétségkívül megkerülhetetlen alakja. Bár jelen recenzió szerzőjét közvetlenül nem tanította, a Pléh-száma 2, tehát tanult valakinél, akit Pléh Csaba tanított közvetlenül. Ez kétségkívül fontos, ugyanis a könyv prologusa a neves Stevan Harnadtól is a Pléh-számok jegyében íródott, a könyv szerzői pedig mindannyian 1-es Pléh-számmal rendelkeznek. Kollégái, barátai és mentoráltjai is akadnak a sokszínű szerzői válogatásban, és a kötet mellett, hogy széles körű áttekintést ad a kognitív pszichológia jelenkori keresztmetszetéről és kihívásairól, legalább annyira szól személyesen is Pléh Csabáról, arról, amit szakemberként a tudományos pszichológia területén képvisel, és arról, amit sokaknak jelent.

A könyv huszonnyolc fejezete három nagyobb részbe van csomagolva, mely részek mindegyike a kognitív tudomány egy jelentős területére koncentrál, és ami Pléh Csaba munkásságához és érdeklődéséhez is igazodik. Az első részben a pszicholingvisztika kerül a középpontba, különböző nyelvek, átfogó keretrendszerek és pszicholingvisztikai kuriózumok adják a gerincét e résznek. A nyelvi képesség, ahogyan Csányi Vilmos is kiemeli, egy univerzális eleme a humán kogníciónak, és legfontosabb hozzájárulása, hogy a gondolatfolyamot jelentésteli egészekké vagdalja. Ezen a szinten mindegy, hogy ez milyen nyelven történik, viszont a különböző nyelvek hatékony és kontextust figyelembe vevő összehasonlítása fontos tudományos megfontolás, ahogy azt Ana Matić és Melita Kovačević is hangsúlyozzák, bemutatva, hogy miképpen kutatták a vonatkozó mellékmondatok csatolási preferenciáját horvát nyelven úgy, hogy közben összehasonlíthatóvá tették eredményeiket más nyelvekkel. A színes válogatásban megjelenik még a

kínai nyelv is történelmi perspektívából Alain Peyrauble és Lin Hsziao (Xiao Lin) fejezetében, valamint a magyar nyelv szintaxisának sajátosságai Kenesei István és Szeteli Anna cikkében, és a csecsemők által igen korán elsajátított morfológiai kombinatorikája is Gervain Judit révén.

A fejezetek között előfordulnak kifejezetten gyakorlati célú írások, amelyek a pszichológia tudományában kevésbé jártasak számára is tartogathatnak érdekeségeket. Dörnyei Zoltán fejezetének központi kérdése például az, hogy milyen jelentősége lehet a pszicholingvisztikai ismereteknek a második nyelv elsajátításának pedagógiájában. Az olvasó addigra már elő van készítve e témára, ugyanis egy korábbi fejezetben Brian McWhinney modellje is markáns különbségeket mutat be az anyanyelvű és idegen nyelvű beszélők között a nyelvértésben. Magyar Lilla fejezete pedig a kommunikációra koncentrál, és arra keres tudományos válaszokat, hogy miképpen tudják az emberek, akár baráti beszélgetéseik alkalmával is, monitorozni és megjósolni azt, hogy a másik mikor fejezi be mondanóját, és mikor következnek ők maguk.

Kálmán László fejezete szinte párbeszédben áll Csányi Vilmoséval, és felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvi jelentésről teljes képet csak akkor kaphatunk, ha mind a beszélő, mind a hallgató tudatát és ismereteit is figyelembe vesszük. Schnell Zsuzsa empirikus eredménye megfelelően igazodik ehhez, találata szerint a mentalizáció, a másik tudatának reprezentálása már óvodás korban is háttással van a kommunikáció hatékony művelésére. Ő maga Herbert Paul Grice kommunikációs maximáira hivatkozik, az eredmények alapján pedig az egyik legfontosabb maxima a relevancia, mely értelmében a beszélő közlésének relevánsnak kell lennie, és igazodnia kell a hallgató tudásához és ismereteihez is. Egyik szálán erre a relevanciatételre építi fel Forgács Bálint is áttekintő fejezetét a metaforák feldolgozásáról és kommunikációban betöltött szerepéről. Az újszerű metaforák hasznosak, mert tágítják a jelentést, ami retorikai erőt adhat mondanónak, ha például úgy fogalmazunk, hogy „Júlia maga a Nap”, de olyan „laza beszédet” is megengedhetnek, amelyből bármikor könnyű kibújni. Ha például valaki azt javasolja, hogy „melegítsük fel a kapcsolatunkat”, a másik személy pedig ezen megsértődik, akkor még mindig mondhatja, hogy „nem is úgy gondoltam”, kihasználva ezzel a kommunikáció tudatelméleti folyamatait.

A második részben a történelmi és filozófiai nézőpont mentén csokorba szedett fejezetek *ars poeticája* Káldy Zsuzsa fejezete, amelyben azt részletezi, hogy a kutató pszichológus fel kell vegye a történész szemüvegét, hogy ne pusztán a saját hipotéziseit és a közvetlen előzményeket alapul véve, hanem a tágabb történelmi kontextus fényében kezdjen neki vizsgálatainak. Bereczkei Tamás például a történészi álláspontból tekinti át, hogy az elme vizsgálatát miképpen ihlették az evolúciós szelekció leírásai. Ugyanakkor ez a történészi szemüveg segít például Nánay Bence írásában is, ahol a Jerry Fodor és Charles Darwin gondolatrendszer közötti feszültséget végül Daniel Dennett kapcsolódó gondolatainak megtalálása

és felelevenítése oldja fel. Ugyanis Dennett és Fodor bár azonos módon használják ugródeszkának az evolúciós szelekció logikáját az elme megmagyarázására, a kettejük közti elfeledett különbség által érthető igazán, hogy Fodor ott vétett hibát érvelésében, hogy ragaszkodott az elme univerzális nyelvéhez, amelyben a reprezentációk mereven vannak kódolva.

Demeter Tamás nyitó fejezete is Fodor nyomán indul el, aki a kognitív tudományok alapító irataként nevezi meg Desmond Hume értekezését az emberi természetről, és az örök elmefilozófiai kérdésen mereng, hogy miképpen ismerhető meg az elme szerveződése, ha a percepció fenomenológiailag nem képes a közvetlen introspektív megismerésre. Ennek feszültsége lengi be magát a kognitív tudományt is, hiszen az elméletek olykor az agyi komputációk, olykor a szubjektív élmény szintjén rekednek meg, és néha nem világos, hogy hol rejlik a kettő közötti átjárás. Két másik fejezet nyújthat tapasztalati belátást a kognitív tudomány vizsgálódásainak módszereibe, melyek közül Érdi Péter fejezete a dolgok önkéntelen rangsorolásának szenvedélyével, míg Johannes Mahr és Csibra Gergely fejezete az intuitív szociális ismeretek modellezési lehetőségeivel foglalkozik. Az előbbi szórakoztató barangolás során olyan hétköznapi kritikus dimenziókat is említ, mint a választások igazságosságának kérdése vagy éppen a hamis információ jelentősége. Míg az utóbbiban, hasonló forróbb témára tapintva, Mahr és Csibra amellet érvelnek, hogy szociális világunk megismerését intuitív modellek és az ehhez kapcsolódó tévhitek irányítják, melyek az összetartó közösségek kovácsolása révén válnak adaptívává.

A második rész alapján tapinthatóvá válik a kognitív tudomány identitáskeresése. Kovács Kristóf értekezése ezt az egyéni különbségek vizsgálata és a kísérleti pszichológia kettéválásában éri tetten, míg Kampis György az elme számítógép analógiájára reflektál kissé ijesztően. Tételmondatát, hogy „a tegnap mesterséges intelligenciája már a ma számítási módszere”, egészen odáig vezeti, hogy elmereng, vajon az ember is csak egy nagyon erős és kissé nedves számítógép-e. Kovács Ilona végül ebből a kiindulásból invitálja az olvasót egy rövid játékra, mégpedig azáltal, hogy ha már számítógépként képzeljük el az agyat, akkor keressünk olyan számítógépes folyamatokat, amelyek kapcsán még nincs agyi modellünk. Ő maga a *debugging* folyamatát említi, melynek alapja az extenzív tesztelés és a tesztelés során felmerülő hibák elhárítása. Meggyőző érveléssel az alvást és a szinaptikus hangolást hozza példának, amelyek jól ismert összeköttetésben állnak a tanulási folyamatok optimalizálásával.

Míg a könyv első részét a pszicholingvisztika témája tartja össze, a második részében pedig a történelmi álláspont teremt koherens narratívát, addig a harmadik rész sokkal fragmentáltabb azáltal, hogy kaleidoszkópszerűen számos pszichológiai alterületbe enged belátást. A kezdeti fejezetek kifejezetten a szociális kondícióra koncentrálnak. Kardos Péter áttekintő cikkének egyik kiemelkedő hozzájárulása egy átfogó táblázat arról, hogy a különböző elméletek miképpen mutatják

be az egyén és szociális környezetének kapcsolatát. Ezzel párhuzamosan Király Ildikó fejezete a korai fejlődést teszi meg írása gerincoszlopának, és arra fűzi fel a különböző álláspontokat a szociális környezet és a gyermekek interakciójáról. Hangsúlyozza, hogy a kisgyermeket úgy képzelhetjük el mint kíváncsi tanulókat, akiknek célja a lehető legjobban bejósoló tudás elsajátítása az ismereteikben gazdagnak ítélt szociális partnerek megfigyelése által.

E rész egyik központi motívuma még az újfajta módszertani és elméleti irányok felvillantása is, amelyek újabb kutatások alapjait képezhetik. Berán Eszter és Unoka Zsolt például egy izgalmas módszertani kelléket mutat be: az egocentrikus szociális háló rajzot, ami specifikus szociális kapcsolatépítési problémákra enged következtetni személyiségzavarosoknál. Téglás Ernő és munkatársai egy már meglévő módszer finomhangolásáról írnak, amely által elkülöníthetővé vált két kognitív folyamat az egyéves csecsemők nézési preferenciájának és pupillatágulásának megfigyelése révén. Leslie és Will Barratt fejezete felderítő célú, nemzetközi korpuszok összehasonlításával mutatja be, hogy a személyiség taxonómiák között szisztematikus különbségek detektálhatóak, ha a kutató a megfelelő hipotézisekkel kezeli az adatokat. Végül, Fischer Paula és munkatársai a perspektívaváltás még felderítetlen terepeire irányítják az olvasó figyelmét, és olyan kísérleti megfontolásokat javasolnak, amelyek figyelembe veszik a spontán és implicit perspektívaváltást, amit egy másik tudattal rendelkező fél jelenléte eredményezhet.

Kiemelendő még két fejezet ebből a részből, amelyek átfogóan mutatnak be klasszikus kognitív képességeket. Racsmány Mihály és Szöllösi Ágnes a memóriakutatás irodalmának egy szeletét foglalják össze kifejezetten a tesztek általi gyakorlás kedvező hatására fókuszálva. Krajcsi Attila és munkatársai pedig egy olyan új modellről számolnak be, amely alapvetően változtatja meg a szimbolikus számok feldolgozásáról való gondolkodást. Bizonyítékok sorával támasztják alá, hogy a szimbolikus számoknál is megjelenő Weber–Fechner-törvény által leírt távolsági és nagysághatások mögött valójában egy egészen más folyamat rejlik, mint a mennyiségi ábrázolások esetében. Míg a különböző számú pöttyök különbségének megbecsülése mögött valóban pszichofizikai tényezők állnak, addig a számjegyek összehasonlításakor fellépő hasonló hatások mögött egy diszkrét szemantikai rendszert feltételeznek.

A könyvet elolvasva, a különböző nyelvi, pszichológiai és idegtudományi modelleket végigszemlélve, egy kevésbé tudományos, mint inkább hétköznapi metafora képe sejlett fel. A rengeteg köszönetet és tiszteletet olvasva, amit Pléh Csaba megérdemelten kap ebben a könyvben, akaratlanul is egy gondoskodó gazdát képzeltem a helyébe, aki töretlenül vet és arat, gondolatmagvakat szór el, törődően öntözgeti a már kifejtett növényeket, majd végül a dúskáló kert beérvén egy többnapos szüreti ünnepséget nyújt. Pléh Csaba alakja az új magyar kutatópszichológus nemzedékek egyik hatalmas példaképe. Az általa

kultivált kritikai és történeti kontextusra érzékeny attitűd pedig nemcsak azon a Magyarországon fontos, ahol a szakmai vita és a nyílt kérdésfeltevés még mindig gyermekcipőben jár, hanem általánosan is a tudományos megismerésben. Mert bár minden hallgató, amikor a Google Scholarban keres szakirodalmat, találkozhat az örökzöld mondással, hogy „óriások vállán...”, kevesen fordítják tekintetüket arra az óriásra, akinek a vállán állnak. E könyv fejezetei büszkén teszik meg ezt.

(Judit Gervain – Gergely Csibra – Kristóf Kovács editors: A Life in Cognition. Studies in Cognitive Science in Honor of Csaba Pléh. Language, Cognition, and Mind Series, LCAM, 11. Springer, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-66175-5>)

Ilyés Alex Roland

PhD-hallgató
Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola